

-: રૂપરેખા :-

- 11.0 ઉદ્દેશો
- 11.1 પ્રસ્તાવના
- 11.2 આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારના અલગ અભ્યાસનું મહત્વ
- 11.3 આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારનું મહત્વ
- 11.4 સારાંશ
- 11.5 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 11.6 તમારી પ્રગતિ ચકાસો
  - ⇒ ઉપયોગી પુસ્તકોની યાદી
  - ⇒ તમારી પ્રગતિ ચકાસોના જવાબો

## 11.0 ઉદ્દેશો :

આ એકમના અભ્યાસ દ્વારા

- (1) આંતરિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારનો અર્થ સમજશો.
- (2) આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારનો અલગ અભ્યાસ શા માટે જરૂરી છે તે સમજાવી શકશો.
- (3) આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર કોઈ પણ દેશ માટે શા માટે જરૂરી છે અથવા તેનું મહત્વ સમજાવાનો પ્રયાસ કરીશું.

## 11.1 પ્રસ્તાવના :

વર્તમાન સમયમાં આપણી જેટલી આવશ્યકતાઓ અથવા જરૂરિયાતો છે, તેટલી જરૂરિયાતો પહેલાં સમયમાં ન હતી. પહેલાના સમયમાં લોકો જરૂરિયાતો ખૂબ જ મર્યાદિત હતી. જેમકે, ભોજન, કપડા, મકાન. મોટા ભાગે આ બધી જરૂરિયાતો પૂરી કરવા માટે વ્યક્તિએ અન્ય કોઈ વ્યક્તિ પર પણ આધાર રાખવાની જરૂરીયાત ઊભી ન થતી. કારણ કે અનાજ અને શાકભાજી પરિવાર પોતે ખેતી કરી મેળવતો હોવાથી રોજિન્દી જરૂરિયાત પણ પૂરી થઈ જતી અમુક અંશે કપડાની જરૂરિયાત પણ થોડા ઘણા અંશે પૂરી થતી. આ ઉપરાંત વધારાની જરૂરિયાતો પોતાના ગામ કે પ્રદેશમાંથી જ પૂરી થઈ જતી. આમ, લોકો વચ્ચે જે કંઈ પણ વ્યાપાર થતો એ વ્યાપાર ચોક્કસ વિસ્તાર કે પ્રદેશ પૂરતો મર્યાદિત રહેતો.

સમય જતાં લોકોની જરૂરિયાતો વધી માટે લોકોનો એકબીજા પરનો આધાર વધ્યો. લોકોની જરૂરિયાતોમાં માત્ર વધારો જ ન થયો, પરંતુ આ જરૂરિયાતોમાં વિવિધતા પણ વધી. આથી લોકો પોતાની વિવિધ પ્રકારની જરૂરિયાતો પૂરી કરવા માટે બીજા પ્રદેશો કે અન્ય વિસ્તારો પર આધાર રાખતા થયા. માત્ર જરૂરિયાતોનો વધારો કે વિવિધતા જ નહીં, પરંતુ કાર્ય કુશળતા, ઉત્પાદન ખર્ચ, ભૌગોલિક સાનુકૂળતાઓને કારણે પણ એક પ્રદેશના લોકો અન્ય લોકો સાથે

વ્યાપાર કરતા થયા. સમય જતાં વ્યાપારની આ પ્રવૃત્તિનો વિસ્તાર થયો આથી આંતર પ્રાદેશિક વ્યાપાર શરૂ થયો. અને ત્યાર બાદ વ્યાપક સ્વરૂપ તરીકે ધીમે ધીમે તેનું રૂપાંતર અન્ય રાષ્ટ્રો સુધી પણ વિસ્તર્યું. આથી સમયાંતરે આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારનો પણ ઉદ્ભવ થયો.

❖ આંતરિક અથવા આંતરપ્રાદેશિક વ્યાપાર :

જ્યારે કોઈ વ્યાપાર અથવા ખરીદ વેચાણની પ્રવૃત્તિ દેશની ભૌગોલિક સીમાઓની અંદર થતી હોય ત્યારે તેને આંતરિક અથવા આંતરપ્રાદેશિક વ્યાપાર કહેવામાં આવે છે. દા.ત. અમદાવાદ અને રાજકોટ વચ્ચે થતો વ્યાપાર કે પછી ગુજરાત અને પંજાબ વચ્ચે થતો વ્યાપાર આ બન્ને ઉદાહરણો આંતરિક કે આંતરપ્રાદેશિક વ્યાપારના છે.

❖ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર :

જ્યારે કોઈ વ્યાપારિક પ્રવૃત્તિ રાષ્ટ્રની બહાર અન્ય રાષ્ટ્ર સાથે કરવામાં આવે ત્યારે તેને આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. દા.ત. ભારત અને અમેરિકા વચ્ચે થતી વ્યાપારિક પ્રવૃત્તિ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

### 11.2 આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારના અલગ અભ્યાસનું મહત્વ :

અગાઉ ચર્ચા કરી તે પ્રમાણે જ્યારે વ્યાપારિક પ્રવૃત્તિ બે રાષ્ટ્રો વચ્ચે થતી હોય ત્યારે તેને આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. હવે અહીં પ્રશ્ન એ થાય છે કે આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારનો અલગ અભ્યાસ જરૂરી છે કે પછી તેનું સ્વરૂપ આંતરપ્રાદેશિક વ્યાપારના અભ્યાસના સ્વરૂપ મુજબ જ સમજી શકાયી?

ખરા અર્થમાં જોવા જઈએ તો આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારનું મૂળ તો ઉત્પાદનનાં સાધનોના વિશિષ્ટીકરણમાં રહેલ છે. કારણ કે ઉત્પાદનનાં સાધનોનો તેમના વિશિષ્ટીકરણ પ્રમાણે ઉપયોગ કરવાથી તે સાધનોની કાર્યક્ષમતા વધુ મળે છે. આથી દરેક રાષ્ટ્ર પોતાનાં ઉત્પાદનનાં સાધનોના વિશિષ્ટીકરણનો લાભ લેવાનો પ્રયાસ કરે છે. પરંતુ અહીં પણ નોંધવું ઘટે કે દરેક રાષ્ટ્ર માટે પોતાના ઉત્પાદન અને અન્ય દેશ સાથેના આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારનું પ્રમાણ અલગ અલગ હોય છે.

સ્વીડનના અર્થશાસ્ત્રી ઓહલીન આ સંદર્ભમાં નોંધે છે કે આંતરિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર બન્નેના અલગ અભ્યાસની જરૂર નથી, કારણ કે બન્ને ઉદ્ભવવાનાં કારણો એકસરખાં છે. બન્ને વિશિષ્ટીકરણના કારણે ઉદ્ભવે છે. તો અહીં આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર એ આંતરિક વ્યાપારનું જ વ્યાપક સ્વરૂપ છે. આ ઉપરાંત જો દેશની ભૌગોલિક આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર કહીએ તો હાલમાં ભારત અને બાંગ્લાદેશ સાથે થતો વ્યાપાર એ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર છે, પરંતુ 1947 પહેલા બન્ને દેશ અલગ ન હતા અને એક જ ભૌગોલિક સીમાની અંદર જ હતા ત્યારે તે આંતર પ્રાદેશિક વ્યાપાર તરીકે ઓળખાતા. આમ, માત્ર રાજકીય ઘટનાને કારણે રાષ્ટ્રની સીમાઓમાં પરિવર્તન આવેલ છે. અથવા એનાથી ઊલટું બનવાની શક્યતા પણ કદાચ રહેલી છે. એટલે કે બે રાષ્ટ્રો જો એક થઈ જાય તો બે રાષ્ટ્રો વચ્ચેની ભૌગોલિક સીમાઓ સમાપ્ત થઈ જાય. આમ, ઓહલીનના દૃષ્ટિકોણ મુજબ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારના અલગ અભ્યાસની આવશ્યકતા નથી.

પરંતુ જુદાં જુદાં વ્યાવહારિક દૃષ્ટિકોણથી આ બાબતને જોઈએ તો આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારના અલગ અભ્યાસની આવશ્યકતા જરૂરી લાગે. રીકાર્ડોના મતે આંતરપ્રાદેશિક વ્યાપારમાં ઉત્પાદનનાં સાધનોની ગતિશીલતા વધુ હોય છે. આથી વસ્તુના માંગ અને પુરવઠા પર તેની અસર પડે છે. જેથી કરીને બે પ્રદેશ વચ્ચે વસ્તુઓના ભાવો સમાન થવાનું વલણ રહેલું છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારના અલગ અભ્યાસનું મહત્ત્વ છે તેને અહીં દર્શાવેલા અલગ અલગ મુદ્દાઓ દ્વારા વિગતવાર સમજાવે.

(1) ઉત્પાદનનાં સાધનોની ગતિશીલતા :

ઉત્પાદનનાં ચાર સાધનો જમીન, મૂડી ગતિશીલતા એટલે ઉત્પાદનનાં સાધનોનું એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ સ્થાનાંતરણ અથવા હેરફેર એટલે કે શ્રમ અથવા મૂડીનું એક વિસ્તારમાંથી અન્ય વિસ્તારમાં જવું.

આવી ગતિશીલતા વિચારીએ તો આંતર પ્રાદેશિક વ્યાપારમાં ઉત્પાદનનાં સાધનોનું સ્થાનાંતરણ (એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે જવું) કે હેરફેર સરળ રહે છે. દા.ત. ગુજરાતની કોઈ વ્યક્તિને મહારાષ્ટ્રમાં વધુ સારી તક કે વળતર મળતું હોય તો તે મહારાષ્ટ્ર જવા તૈયાર થશે. આમ, શ્રમને વધુ વળતર પ્રાપ્ત થતું હોય તો તે અન્ય પ્રદેશ બાજુ ગતિ કરી શકે. આવું જ મૂડીની બાબતમાં પણ કહી શકાય. દા.ત. મૂડીરોકાણકારને ગુજરાતમાં મૂડી રોકાણથી જે વળતર પ્રાપ્ત થાય છે, તેના કરતાં હિમાચલ પ્રદેશના પ્રવાસન ઉદ્યોગોમાં વધુ વળતર પ્રાપ્ત થાય તો મૂડીરોકાણ હિમાચલ પ્રદેશમાં આકર્ષિત થાય છે. આમ, શ્રમ અને મૂડીની ગતિશીલતા, આંતર પ્રાદેશિક વ્યાપારમાં વધુ જોવા મળે છે. આ ઉપરાંત ટેકનોલોજી અથવા ટેકનીકલ જ્ઞાનની હેરફેર કે સ્થળાંતર આંતરિક વ્યાપારમાં સરળતાથી થઈ શકે છે. દા.ત. ગુજરાતમાં બનતી મશીનરી કે નિષ્ણાંત ટેકનીકલ જ્ઞાનને પૂર્વનાં રાજ્યો કે દક્ષિણનાં રાજ્યો સુધી પહોંચાડી શકાય છે. અહીં ઉત્પાદનનાં સાધનોની હેરફેર કે સ્થાનાંતરણ માટે અવરોધો કે સરકારનાં નિયંત્રણો પ્રમાણમાં ઓછા હોય છે. આથી જ આંતરિક વ્યાપારમાં સાધનોની ગતિશીલતા વધુ હોય છે.

જ્યારે આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારની વાત કરીએ તો ઉત્પાદનનાં સાધનોની ગતિશીલતાનું પ્રમાણ ઓછું જોવા મળે છે. કારણ કે શ્રમિકનું એક રાષ્ટ્રમાંથી અન્ય રાષ્ટ્રમાં સરળતાથી સ્થાનાંતરણ થયું એટલું સરળ નથી. કારણ કે રહેણીકરણી, ભાષા, ખોરાક, સંસ્કૃતિ આવા અનેક અવરોધોને કારણે શ્રમની ગતિશીલતા ઓછી રહે છે. આ ઉપરાંત આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારના મૂડીની ગતિશીલતા પણ ઓછી રહે છે. મૂડીની ગતિશીલતા સરકારનાં નિયંત્રણ, આર્થિક પરિબળ જેવા ઘણા અવરોધો જોવા મળે છે. આ જ પ્રમાણે ટેકનોલોજી કે નિષ્ણાંત જ્ઞાનનું પણ સ્થળાંતર આંતરીક વ્યાપાર જેટલું સરળ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારમાં રહેતું નથી.

ઉત્પાદનનાં સાધનોની ગતિશીલતા વધુ હોય તો સ્થળાંતરણ સરળ હોય છે, જેથી જે તે પ્રદેશમાં ભાવમાં અસમાનતા હોવાથી ત્યાં પુરવઠો વધી શકે છે. આમ, પુરવઠો વધવાને કારણે જે તે પ્રદેશો વચ્ચે ભાવોમાં સમાનતા આવવાનું વલણ ઉદ્ભવે છે. આ જ રીતે જ્યારે જુદાં જુદાં પ્રદેશમાં વ્યાજના દેશમાં તફાવત હોય ત્યારે મૂડીરોકાણ પણ એક પ્રદેશમાંથી બીજા પ્રદેશમાં જાય છે. જ્યાં મૂડીની અછત હોય ત્યાં વ્યાજના દર વધુ હશે, ત્યારે અન્ય પ્રદેશમાંથી મૂડી જ્યાં વ્યાજના દર વધુ હોય ત્યાં આવશે. આથી ત્યાં વ્યાજના દર ઘટશે, કારણ કે એ પ્રદેશમાં મૂડીનો પુરવઠો વધે છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારમાં ઉત્પાદનનાં સાધનોની ગતિશીલતા ઓછી હોય છે, આથી પુરવઠામાં પરિસ્થિતિ પ્રમાણે, ફેરફાર થવો અઘરો છે, આથી ભાવોમાં સમાનતા આવવાનું વલણ પણ રહેતું નથી. આથી જ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારનો અલગ અભ્યાસ જરૂરી છે.

(2) ચલણમાં તફાવત :

આંતરીક વ્યાપાર એ દેશની સીમાઓમાં જ થતો હોય છે. આથી સ્વાભાવિક જ એક જ દેશના જુદાં જુદાં પ્રદેશોમાં એક જ માન્ય ચલણ હોય છે. દા.ત. ભારતમાં રૂપિયા આથી ભારતના

જુદાં જુદાં પ્રદેશોમાં આ એક જ ચલણ છે. અને દરેક વ્યાપાર આ ચલણના માધ્યમથી જ કરવામાં આવે છે. આથી સ્વાભાવિક જ બન્ને રાષ્ટ્રો વચ્ચેના ચલણ પણ અલગ જ હોવાના જ્યારે બે રાષ્ટ્રોના ચલણમાં તફાવત હોય ત્યારે વ્યાપારમાં ચલણની આપ-લેનો પ્રશ્ન પણ ઉદ્ભવે છે. જો રાષ્ટ્રો વચ્ચેનું નાણાકીય એકમ એક જ હોય તો આવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવતો નથી. ભૂતકાળમાં ‘સુવર્ણધોરણ’ની વ્યવસ્થામાં અંશતઃ રીતે આ હેતુ પાર પડતો. એટલે કે જે રાષ્ટ્રો ‘સુવર્ણધોરણ’ અદ્યપનાવતા ત્યાં આ પ્રશ્ન ઓછો અસરકારક રહેતો.

‘સુવર્ણધોરણ’ અદ્યપનાવતાં રાષ્ટ્રોમાં નાણાકીય એકમ (ચલણ) એક જ નહોતાં પરંતુ વિવિધ ચલણોના વિનિમય દર વચ્ચે પ્રમાણમાં સ્થિરતા જોવા મળતી. પરંતુ હાલમાં અન્ય ઘણા પરિબળોની ભૂમિકા વિનિમય દર નિર્ધારણમાં રહેલી છે. આથી વિનિમય સ્થિરતામાં પરિવર્તન થયા કરે છે. આમ, જ્યારે વિનિમય દરમાં સ્થિરતા ન જળવાતી હોય ત્યારે તેની અસર આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર પર પણ પડે છે.

એક જ દેશના જુદાં જુદાં પ્રદેશોમાં થતો વ્યાપાર કે મૂડીની હેરફેરને જે તે રાજ્યની નીતિ કે નિયંત્રણો અથવા રાજ્ય સરકારના અભિગમની અસર થાય છે. પરંતુ વાત જ્યારે બે રાષ્ટ્રો વચ્ચે મૂડીની હેરફેરની હોય ત્યારે વિનિમયની અસ્થિરતા બહુ મોટો ભાગ ભજવે છે, કારણ કે જ્યારે બે રાષ્ટ્રો વચ્ચે મૂડીરોકાણની વાત હોય ત્યારે વિનિમય દર અગત્યનું પરીબળ બની જાય છે. અને આથી જ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારના અલગ અભ્યાસની આવશ્યકતા ઊભી થાય છે.

### (3) આર્થિક નીતિઓ :

આર્થિક નીતિની વાત કરીએ તો કોઈ પણ રાષ્ટ્રની આર્થિક નીતિનો ઉદ્દેશ રાષ્ટ્રની પ્રગતિ અથવા તો આર્થિક વૃદ્ધિનો રહે છે. જ્યારે વિનિમય દરમાં અસ્થિરતા રહેતી હોય ત્યારે દરેક દેશ પોતાની આગવી અથવા અલગ આર્થિક નીતિનો અમલ કરાવવા પ્રયાસ કરે છે. નીતિ તૈયાર કરે ત્યારે તેનો હેતુ સમગ્ર રાષ્ટ્રને ધ્યાનમાં રાખીને ઘડવામાં આવે છે. દા.ત. નાણાકીય નીતિ અને રાજકોષિય નીતિ જ્યારે ઘડવામાં આવે ત્યારે, આ નીતિનો હેતુ આખા રાષ્ટ્રને ધ્યાનમાં રાખીને કરવામાં આવે છે નહીં કે કોઈ પ્રદેશને ધ્યાનમાં રાખીને કરવામાં આવે છે. હા, એવું ચોક્કસ કહી શકાય કે જે તે આર્થિકનીતિના અમલ બાદ જુદાં જુદાં પ્રદેશો પર તેની અસર જુદી જુદી હોઈ શકે ખરા છતાં પણ તે સહેતુક હોતી નથી. આમ છતાં આ અસરોને રાષ્ટ્રના ધોરણે જ વિચારવામાં આવે છે નહીં કે પ્રાદેશિક ધોરણે આ અસરોને વિચારાય છે.

પરંતુ અહીં નોંધનીય બાબત એ છે કે જ્યારે વાત અલ્પવિકસિત રાષ્ટ્રની કરીએ ત્યારે અલ્પવિકસિત રાષ્ટ્ર પછાત પ્રદેશ પર વધુ ધ્યાન આપી શકાય તેવી રણનીતિ હેઠળ પછાત પ્રદેશ પર વધુ કેન્દ્રિત રહે તેવી આર્થિક નીતિ ઘડી શકે ખરા. આમ છતાં મુખ્ય ઉદ્દેશ તો રાષ્ટ્રના સમગ્ર વિકાસનો જ રહેલો છે.

હવે વાત જ્યારે આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારની વાત કરીએ તો આર્થિક નીતિ કે વિદેશ વ્યાપારની નીતિ જુદાં જુદાં રાષ્ટ્ર માટે, અલગ અલગ હોય શકે ખરા. દા.ત. એક રાષ્ટ્રમાંથી જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રમાં જ્યારે માલ જતો હોય ત્યારે તે રાષ્ટ્ર જુદાં જુદાં રાષ્ટ્ર માટે અલગ અલગ નીતિ અદ્યપાનાવી શકે. ભારત ઈલેક્ટ્રોનિક આઈટમની આયાત કરતું હોય તો તે અમેરિકા, જાપાન અને ચીન માટે એક જ સરખી વસ્તુ માટે અલગ અલગ આયાતના દર નક્કી કરી શકે ખરા. એટલે કે એક દેશની આયાત પર વધુ નિયંત્રણો રાખવાં અને બીજા દેશની આયાત પર હળવા નિયંત્રણો રાખવાં તેવું થઈ શકે ખરા.

જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રો બધા રાષ્ટ્રો માટે એક સમાન નીતિને અનુસરે તો કદાચ આંતરરાષ્ટ્રીય

વ્યાપારમાં ઉદ્ભવતી સમસ્યાઓ ઓછી થઈ શકે, પરંતુ મોટાભાગે વ્યક્તિગત રાષ્ટ્રના ઉદ્દેશો આંતરરાષ્ટ્રીય નીતિરીતિ સાથે મેળ ખાતા નથી. આથી દરેક રાષ્ટ્ર પોતાના રાષ્ટ્રીય ઉદ્દેશોને જ એકસમાનતા આપે છે. આથી જ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારના

(4) અલગ અલગ બજારો :

આંતરપ્રાદેશિક વ્યાપાર જુદાં જુદાં પ્રદેશો વચ્ચે થતો હોવાથી પ્રદેશો વચ્ચેની બજારમાં અમુક અંશે સમાનતા જોવા મળે છે. જ્યારે આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારની વાત કરીએ તો આ વ્યાપાર જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રો વચ્ચે હાથ ધરવામાં આવે છે. આથી જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રોના બજારો એકબીજા કરતાં ઘણી બધી રીતે જુદા પડે છે. જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રો ભાષા, ચલણ, રૂચી, પસંદગી, સંસ્કૃતિ, રહેણીકરણી કે જીવનશૈલી, વિચારસરણી, રૂઢી કે રીતિરિવાજ, શિક્ષણ, જીવનધોરણ, ખરીદશક્તિ તેવી ઘણી બાબતોથી એકબીજા કરતાં અલગ અલગ જોવા મળે છે. આ બધી બાબતોને કારણે પણ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર અવરોધાય છે. ઘણી બધી વાર તો જુદી જુદી બજારોમાં પેકિંગ, વેચાણ સાંકળ કે પછી તોલમાપ પદ્ધતિઓમાં પણ તફાવત જોવા મળે છે, જેના કારણે પણ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર સરળતાથી થઈ શકતો નથી.

ઉદાહરણ તરીકે ભારતના રસ્તાઓ અને બ્રિટનના રસ્તાઓ વચ્ચે તફાવત છે, આથી જ ભારતમાં બ્રિટનના રસ્તાઓ વચ્ચે તફાવત છે. આથી જો ભારતમાં મોટરકારની માંગ વધુ હોય તો તરત જ બ્રિટિશકાર કંદપાની ભારતમાં કારની નિકાસ કરી શકે નહિ કારણ કે બ્રિટનમાં મોટરકાર પ્રમાણમાં નીચી હોય છે જેની સામે રસ્તા સારા હોવાથી પ્રશ્ન ઉદ્ભવતા નથી. જેની સરખામણીએ ભારતમાં રસ્તાઓ પ્રમાણમાં એટલા સારા ન હોવાથી બ્રિટિશ કંદપાનીઓ અહીં તે મોટરકાર મોકલી શકતી નથી. અથવા જો તે કંદપાની મોટરકારની ભારતમાં નિકાસ કરવા માંગતી હોય તો મોટરકાર થોડી ઊંચી બનાવવી પડશે. આ જ પ્રમાણે જો પહાડી પ્રદેશ હોય તો તે ભૌગોલિક પ્રદેશને ધ્યાનમાં રાખીને વાહનની ક્ષમતા વધુ રાખવી પડે છે. આ જ રીતે લોકોની સંસ્કૃતિ અને રહેણીકરણીને પણ ધ્યાનમાં લઈને કોઈવાર વસ્તુઓમાં ફેરફાર કરવા જરૂરી બનતા હોય છે.

આમ, આંતરપ્રાદેશિક બજારો અને આંતરરાષ્ટ્રીય બજારો વચ્ચે ઘણો બધો તફાવત રહેલો હોય છે, આથી આંતરરાષ્ટ્રીય બજારોમાં વ્યાપારમાં એટલી સરળતા રહેતી નથી. તેથી આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારના અલગ અભ્યાસની આવશ્યકતા રહેલી છે.

(5) અલગ રાષ્ટ્રીય અસ્તિત્વ :

જો દરેક રાષ્ટ્ર એક જ રાષ્ટ્ર તરીકે વિશાળ સ્વરૂપમાં કાર્ય કરતા હોય તો વ્યાપારિક પ્રવૃત્તિ આંતરિક કે આંતરપ્રાદેશિક વ્યાપાર જેવી જ જોવા મળે છે. પરંતુ વ્યવહારુ રીત જોવા જોઈએ તો તેવું થતી નથી, કારણ કે દરેક રાષ્ટ્રનું અલગ એકમ તરીકેનું અસ્તિત્વ છે. આથી સ્વાભાવિક જ દરેક રાષ્ટ્રના ઉદ્દેશો પણ એકબીજાથી અલગ જ રહેતા હોય છે. દરેક દેશ એક સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ધરાવતું એકમ હોવાથી પોતાના હિતને એટલે કે રાષ્ટ્રહિતને ધ્યાનમાં રાખીને જુદાં જુદાં રાષ્ટ્ર સાથે ભેદભાવની નીતિને અનુસરે છે. એટલે કે કોઈ રાષ્ટ્ર સાથે મુક્ત વ્યાપારની નીતિ તો વળી અન્ય રાષ્ટ્ર સાથે નિયંત્રણોવાળી વ્યાપારનીતિ અદાપાનાવી શકે છે. કોઈ રાષ્ટ્રની વસ્તુઓ પર વધુ આયાતદર અને કોઈ રાષ્ટ્રની વસ્તુઓ પર ઓછો આયાત દર રાખી શકે છે. મોટા ભાગે એવું પણ જોવા મળે છે કે વિકસિત રાષ્ટ્રો એકબીજાના હરીફ તરીકે કાર્ય કરે છે. જ્યારે અલ્પવિકસિત રાષ્ટ્રો એકબીજાના સહયોગી તરીકે કાર્ય કરતા જોવા મળે છે.

આ ઉપરાંત બહુરાષ્ટ્રીય કંદપાનીઓ પણ જ્યારે અલ્પવિકસિત રાષ્ટ્રમાં કાર્ય કરે છે ત્યારે

ઘણા પ્રશ્નો ઊભા કરે છે. જેમ કે દેશમાં કાર્ય કરતી બહુરાષ્ટ્રીય કંદપાનીઓ દેશની કંદપાનીઓને એક યા બીજી રીતે નુકસાન કરે છે. અથવા રાજકીય કે પછી આર્થિક અને વિદેશીનીતિમાં હસ્તક્ષેપ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આમ છતાં, સરકાર રાષ્ટ્રના હિતને ધ્યાનમાં રાખીને પોતાની આર્થિકનીતિ નક્કી કરવાનો પ્રયાસ કરે છે. આમ, દરેક રાષ્ટ્ર એક અલગ જ રાષ્ટ્રીય એકમ તરીકે અસ્તિત્વ ધરાવતા હોવાથી એક જ પ્રકારની વિદેશનીતિ અનુસરી શકાય નહીં. આથી જ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારના સ્તરે અલગ અલગ ઘણી સમસ્યાઓ ઉદ્ભવે છે. આથી જ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર

### (6) કુદરતી સંસાધનોમાં તફાવત :

આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર એક રાષ્ટ્ર સાથેનો બીજા રાષ્ટ્ર સાથેનો વ્યાપાર છે. કુદરતે જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રોને જુદાં જુદાં સંસાધનો આપેલાં છે. કોઈ એક દેશમાં અમુક કુદરતી સંપત્તિ ખૂબ જ મોટા પ્રમાણમાં હોય છે. જ્યારે આ જ કુદરતી સંસાધનની બીજા દેશમાં અછત હોય તેમ પણ બની શકે. આ જ કારણથી એક દેશમાં કોઈ એક વસ્તુનું ઉત્પાદન કરવાની ઉત્પાદન પડતર નીચી આવે છે. જ્યારે આ જ પ્રકારની વસ્તુનું ઉત્પાદન કરવા માટે બીજા દેશમાં વધુ ઉત્પાદન પડતર આવે તેમ બની શકે. દા.ત. ઈરાક અને ઈરાન જેવા દેશોમાં પૂરતા પ્રમાણમાં કૂડ ઓઈલનો જથ્થો મળી રહે છે. જ્યારે અન્ય રાષ્ટ્રોમાં બીજાં કુદરતી સંસાધનો ઉપલબ્ધ હોય છે. આમ, જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રો પાસે ઉપલબ્ધ કુદરતી સંપત્તિનો મહત્તમ ઉપયોગ કરી શકાય તેવો પ્રયત્ન કરે છે.

જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રો પાસે જુદી જુદી કુદરતી સંપત્તિ કે સંસાધનો ઉપલબ્ધ હોવાથી જે તે વસ્તુઓનું ઉત્પાદન જ્યારે જે તે દેશ કરે ત્યારે ઉત્પાદન પડતર જુદી જુદી આવે છે. આથી જે દેશ પાસે જે કુદરતી સંસાધન વધારે પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ હોય ત્યારે તે વસ્તુનું ઉત્પાદન કરવાની પડતર તે દેશને નીચી આવે છે. જ્યારે અન્ય દેશ પાસે તે પ્રકારની કુદરતી સંપત્તિનું પ્રમાણ ઓછું હોય ત્યાં આ વસ્તુની ઉત્પાદન પડતર ઊંચી આવે છે. આથી બન્ને દેશ એકબીજા સાથે એવી વસ્તુઓની નિકાસ કરશે જેમાં પોતાના રાષ્ટ્રમાં ઉત્પાદન પડતર નીચી આવતી હોય અને એવી વસ્તુઓ અન્ય રાષ્ટ્ર પાસેથી મંગાવશે જે વસ્તુની ઉત્પાદન પડતર પોતાના દેશમાં ઊંચી આવે છે. આથી જુદી જુદી આર્થિક સમસ્યાઓ ઉદ્ભવે છે જેનો અભ્યાસ કરવા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારના અલગ અભ્યાસની આવશ્યકતા ઊભી થાય છે.

આમ, ઉપરોક્ત દરેક મુદ્દા આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારના અલગ અભ્યાસની આવશ્યકતાને રેખાંકિત કરે છે.

### 11.3 આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારનું મહત્વ :

પહેલાંનાં વર્ષોની સરખામણીએ દરેક રાષ્ટ્રની આવશ્યકતાઓ વધતી જાય છે અને બહુવિધ થતી જાય છે. આથી દરેક દેશને વિકાસ તરફ આગળ વધવા માટે જુદાં જુદાં સંસાધનો અને ટેકનોલોજીની આવશ્યકતા પૂરી કરવા બીજા રાષ્ટ્ર પર આધાર રાખવો પડે છે. અહીં આપણે જે તે રાષ્ટ્ર માટે આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર શા માટે મહત્વનો છે, તેના વિશે ચર્ચા કરીશું.

#### (1) વિદેશી હૂંડિયામણ પ્રાપ્ત કરવા :

જે તે રાષ્ટ્રના ચલણના મૂલ્યનો આધાર જે તે રાષ્ટ્ર પાસે વિદેશી હૂંડિયામણ કેટલા પ્રમાણમાં છે તેના પર રહેલો છે. આથી દરેક રાષ્ટ્ર પોતાની પાસે વધુ પ્રમાણમાં વિદેશી હૂંડિયામણ રહે તેવો પ્રયાસ કરે છે. વિદેશી હૂંડિયામણ મેળવવાનો મુખ્ય સ્ત્રોત દેશની નિકાસ છે. નિકાસ સિવાય પણ વિદેશી દેવું, સહાય, વિદેશી મૂડીરોકાણ વગેરે છે. પરંતુ વિદેશી, હૂંડિયામણનો

વિશ્વસનીય સ્ત્રોત દેશમાંથી થતી નિકાસ છે. આથી દરેક દેશ જે વસ્તુમાં કુશળતા ધરાવે છે અથવા જરૂરિયાત કરતાં વધુ પ્રમાણમાં જથ્થો હોય તે વસ્તુને નિકાસ અન્ય રાષ્ટ્રમાં કરી વિદેશી હંડિયામણની કમાણી કરવાનો પ્રયાસ કરે છે.

(2) લોકોના ઊંચા જીવનધોરણના હેતુને પાર પાડવા :

જે તે અલ્પવિકસિત કે પછાત રાષ્ટ્ર એવી જ વસ્તુઓનો ઉપયોગ સામાન્ય રીતે કરે છે, જે પોતાના રાષ્ટ્રમાં બને છે. આથી તેમને વધુ સારી ગુણવત્તા કે ટેકનોલોજીવાળી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવા ન મળે તેવું બની શકે. જો રાષ્ટ્ર અન્ય રાષ્ટ્ર સાથે આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારમાં જોડાય તો પોતાના દેશના લોકો માટે ઉચ્ચ ગુણવત્તા કે આધુનિક ટેકનોલોજીવાળી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. દા.ત. આધુનિક મોટરકાર, નવી ટેકનોલોજીવાળા મોબાઈલ ફોન અથવા વધુ સારી આરોગ્ય સેવા બીજા દેશમાંથી આયાત કરી પોતાના દેશના લોકોને ઉપલબ્ધ કરાવી પોતાના દેશના

(3) ઔદ્યોગિક વિકાસ કરવા માટે :

અલ્પવિકસિત કે પછાત રાષ્ટ્રના ઉદ્યોગો દ્વારા જે સાધનો અથવા મશીનરીનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હોય તે પછાત અથવા પ્રમાણમાં ઓછી આધુનિક હોય છે. ઘણી વાર અમુક રાષ્ટ્રોમાં વધુ પ્રમાણમાં શ્રમપ્રધાન ઉત્પાદન પદ્ધતિનો ઉપયોગ થતો હોય છે. આથી ઉત્પાદનનું પ્રમાણ અને ગુણવત્તા બન્ને સીમિત રહે છે. જો દેશ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર હાથ ધરે તો વિકસિત રાષ્ટ્રો પાસેથી આધુનિક ટેકનોલોજી આયાત કરી પોતાના દેશના ઉદ્યોગોને ઉપલબ્ધ કરાવી શકે છે. જેના કારણે ઉદ્યોગોના ઉત્પાદનમાં વધારો કરી શકાય છે. તેમજ વધુ સારી ગુણવત્તા વાળી વસ્તુનું ઉત્પાદન હાથ ધરીને દેશના ઉદ્યોગોને વધુ વિકસિત કરી શકાય છે.

(4) બજાર વિસ્તારવાના હેતુ માટે :

જો કોઈ રાષ્ટ્ર અન્ય રાષ્ટ્ર સાથે વ્યાપાર ન કરે તો જે તે પેઢી કે ઉદ્યોગોએ તેટલા જ પ્રમાણમાં ઉત્પાદન કરવાની જરૂરિયાત રહે છે. જેટલી માંગ પોતાના દેશના લોકો દ્વારા કરવામાં આવે છે. દા.ત. અમેરિકા અન્ય દેશ સાથે વ્યાપાર ન કરે તો ફોર્ડ કંદપાનીએ માત્ર અમેરિકાના લોકોની કારની માંગ સંતોષવા પૂરતું જ કારનું ઉત્પાદન કરવાની જરૂરિયાત રહે છે. આથી દેશની પેઢી કે ઉદ્યોગો માટે બજાર મર્યાદિત રહે છે, પરંતુ અમેરિકા અન્ય રાષ્ટ્રોમાં વ્યાપારની છૂટ આપે તો અન્ય દેશને કારની નિકાસ કરવા માટે ફોર્ડ કંદપાનીએ ઉત્પાદનમાં વધારો કરી અન્ય દેશને વેચાણ કરવાનું થાય છે. આમ, આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારથી જે તે રાષ્ટ્રના ઉદ્યોગો કે પેઢીઓ માટે બજારનો વિસ્તાર થાય છે.

(5) રોજગારીની તકો વધારી શકાય છે :

જ્યારે એક દેશ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર હાથ ધરે ત્યારે અન્ય દેશમાં વસ્તુઓની નિકાસ કરવા માટે પોતાના દેશના ઉદ્યોગોમાં ઉત્પાદન વધારવાની આવશ્યકતા ઊભી થાય છે. આથી ઉત્પાદન વધારવા માટે દેશના ઉદ્યોગોને રાષ્ટ્રો દ્વારા દેશમાં રોકાણ કરવામાં આવે એટલે કે વિદેશી મૂડીરોકાણ થાય ત્યારે દેશમાં નવા ઉદ્યોગોની સ્થાપના થાય છે. અને રોજગારીની તકોમાં ફરી વધારો થાય છે. આમ, આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર રોજગારીની તકોમાં વધારો કરે છે.

(6) આર્થિક વિકાસમાં ભૂમિકા :

આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારના ભાગરૂપે કોઈ પણ રાષ્ટ્ર પોતાના દેશના ખેતી, ઉદ્યોગ કે સેવાક્ષેત્રમાં ઉત્પાદન વધારવા અન્ય રાષ્ટ્ર પાસેથી આધુનિક ટેકનોલોજી આયાત કરે છે અને ઉત્પાદનમાં વધારો કરી રાષ્ટ્રીય આવકમાં વધારો કરવાનો પ્રયાસ કરે છે. જે રાષ્ટ્રીય આવકમાં

વધારો થાય છે, તેનો ઉપયોગ માળખાગત સુવિધાઓ વધારવા, આરોગ્ય અને શિક્ષણમાં વધારે નાંણાનું રોકાણ કરી લોકોના જીવનધોરણમાં સુધારો કરવાનો પ્રયાસ કરે છે. આમ, આર્થિક વિકાસમાં પણ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારની ભૂમિકા છે.

(7) સંશોધન અને નવપ્રવર્તનને વેગ આપવા :

જ્યારે કોઈ રાષ્ટ્ર આંતરરા, રાષ્ટ્રીય વ્યાપારમાં જોડાય છે ત્યારે અન્ય દેશ પાસેથી પોતાના દેશની સંશોધન પ્રવૃત્તિને વેગ આપવા માટે મદદ મેળવી શકે છે. અલ્પવિકસિત રાષ્ટ્રો પાસે મર્યાદિત માત્રામાં સાધનો અને નિષ્ણાતો હોય છે. આવા સમયે પોતાના સંશોધન અને નવપ્રવર્તનને ગતિ આપવા માટે અન્ય દેશની મદદ મેળવી વધુ સંશોધન કરી શકે છે. આ ઉપરાંત વિકસિત રાષ્ટ્રમાં પોતાના સંશોધન એકમની સ્થાપના કરી શકે છે. જેના કારણે અલ્પવિકસિત રાષ્ટ્રના ઉદ્યોગો વધારે સાર્પ સંશોધનથી ગુણવત્તાવાળી વસ્તુઓ અને વધારે પ્રમાણમાં ઉત્પાદન કરી શકે છે.

(8) ગ્રાહકો માટે ફાયદારૂપ :

કોઈ દેશ જ્યારે અન્ય દેશમાંથી આયાત ખરીદવાનો વિકલ્પ બંધ રાખે છે, જે વસ્તુઓનું ઉત્પાદન દેશમાં થાય છે. અથવા કોઈ રાષ્ટ્ર અન્ય રાષ્ટ્રો પર વધુ પડતા નિયંત્રણ રાખે ત્યારે પણ આ સમસ્યા ઊભી થાય છે. દા.ત. ઉત્તર કોરિયાના લોકો પાસે ખરીદીના બહુ જ ઓછા વિકલ્પ છે કારણ કે ઉત્તર કોરિયા ખૂબ જ વધારે નિયંત્રણોવાળો દેશ છે. જેની સામે કોઈ રાષ્ટ્ર બહુ ઓછા નિયંત્રણો સાથે અન્ય રાષ્ટ્ર સાથે વ્યાપાર કરે છે ત્યારે તે રાષ્ટ્રના લોકો પાસે બજારમાં ખરીદવા માટેના વિકલ્પ વધારે પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ રહે છે. આમ, આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર દેશના ગ્રાહકોને વધારે વિકલ્પ ઉપલબ્ધ કરાવે છે. દા.ત. ભારતના લોકો પાસે મોબાઈલ કે મોટરકારની ખરીદી માટે ઘણા વિકલ્પો ઉપલબ્ધ છે.

(9) સાંસ્કૃતિક આદાનપ્રદાન :

આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર એ માત્ર વસ્તુ અથવા મૂડીની હેરફેર કે વ્યાપાર પૂરતો મર્યાદિત રહેતો નથી, પરંતુ તેની સાથે સાથે એક રાષ્ટ્ર અન્ય રાષ્ટ્ર સાથે પોતાના દેશની સંસ્કૃતિનું પણ આદાનપ્રદાન કરે છે. સંસ્કૃતિના આદાનપ્રદાનમાં લોકો એકબીજાની રહેણીકરણી, કપડા, ભાષા, ખોરાક, ઉત્સવ, રીત-રિવાજો, વિચારસરણીનું આદાનપ્રદાન પણ કરે છે. જે તે રાષ્ટ્ર અન્ય રાષ્ટ્ર પાસેથી સારી વસ્તુઓ અદાપાનાવવાનો પ્રયાસ કરે છે. દા.ત. ભારતના લોકોએ ઘણા બધા રાષ્ટ્રોની રહેણીકરણી, ખાણીપીણી, પહેરવેશ, ભાષા વગેરે જેવી ઘણી વસ્તુઓ અન્ય રાષ્ટ્રો પાસેથી અદાપાનાવી છે. આમ, આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર માત્ર વસ્તુ પૂરતું મર્યાદિત ન રહેતા સાંસ્કૃતિક આદાનપ્રદાનને પણ આગળ વધારે છે.

(10) સુદૃઢ આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધો :

આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર દ્વારા દરેક રાષ્ટ્ર એકબીજા સાથે મળીને એકબીજાની જરૂરિયાતો પૂરી કરવાનો પ્રયાસ કરે છે. કારણ કે દરેક રાષ્ટ્ર પોતાની જરૂરિયાતની વસ્તુઓ અન્ય દેશ પાસેથી મેળવે છે. જેથી આ સંબંધ માત્ર વ્યાપાર પૂરતો મર્યાદિત રહેતો નથી, પરંતુ એકબીજાને સહયોગ આપવા જેટલો સુદૃઢ બને છે. દરેક રાષ્ટ્ર અન્ય રાષ્ટ્રને શિક્ષણ પ્રણાલીમાં, ટેકનોલોજીમાં, નિષ્ણાત સેવામાં, માળખાગત સુવિધાઓ વગેરે જેવી ઘણી બાબતોમાં અન્ય રાષ્ટ્રને સહાય અને સહયોગ આપવાનો પ્રયાસ કરે છે. જેથી પછાત કે અલ્પવિકસિત રાષ્ટ્રોને પોતાના દેશના વિકાસ માટે વિકસિત કે વિકાસશીલ રાષ્ટ્રો સાથેના સુદૃઢ સંબંધો મદદરૂપ થાય છે. અને તેમનો સહયોગ



મળી રહે છે, પરંતુ અહીં પણ વિકસિત કે વિકાસશીલ રાષ્ટ્રોનો પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ સાથે રહેલો હોય છે.

(11) કુદરતી આફતમાં સહાય :

આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારના ભાગરૂપે દરેક રાષ્ટ્ર એકબીજા સાથે જોડાય છે. આ ઉપરાંત રાષ્ટ્ર સાથે સંબંધોને વધુ મજબૂત બનાવવાનો પ્રયાસ કરે છે. સ્વાભાવિક જ અન્ય રાષ્ટ્ર દ્વારા જરૂરિયાતો પૂરી થતી હોય ત્યારે રાષ્ટ્રના સંબંધોને નવી દિશા મળે છે. આ સંબંધો બધીવાર કુદરતી કે માનવીય આફતોના સમયમાં સમૃદ્ધ રાષ્ટ્રો પછાત કે અલ્પવિકસિત રાષ્ટ્રોનો નાણાકીય સહાય, મેડિકલ સહાય, ટેકનીકલ સહાય વગેરે પૂરી પાડે છે કે જેથી કુદરતી આફતનો ભોગ બનેલ રાષ્ટ્ર ઝડપથી એ મુશ્કેલ પરિસ્થિતિમાંથી બહાર આવી શકે અને લોકો ફરીથી સામાન્ય જનજીવન મેળવી શકે.

(12) વૈશ્વિક શાંતિ સ્થાપનામાં મદદરૂપ :

અગાઉ ચર્ચા કરી તે પ્રમાણે આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારનો ઉદ્ભવ જ પરસ્પરની જરૂરિયાતો પૂરી કરવા માટે જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રો વચ્ચે થયો. આથી દરેક રાષ્ટ્ર અન્ય રાષ્ટ્રને સહયોગ કરે છે. કારણ કે જે તે રાષ્ટ્રને પોતાની ઘણી બધી જરૂરિયાતો પૂરી કરવા માટે બીજાં રાષ્ટ્રોની જરૂર રહે છે. અને તેમના પર આધાર રાખવો પડે છે. આથી દરેક રાષ્ટ્ર સાથે રાષ્ટ્રો વૈશ્વિક રીતે વિચારવું પડે છે અને અન્ય રાષ્ટ્રોને સહકાર આપવો પડે છે. આથી પરસ્પરના આ પ્રકાર સંબંધ વૈશ્વિક શાંતિ સ્થાપવામાં મદદરૂપ થાય છે.

#### 11.4 સારાંશ :

દરેક રાષ્ટ્રની જરૂરિયાતો વધી રહી છે અને આ જરૂરિયાતો વિવિધતાવાળી છે, જે જરૂરિયાતો પૂરી કરવા રાષ્ટ્રો એકબીજા પર આધાર રાખતા થયા છે. જેથી આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારનો મોટા પ્રમાણમાં વિસ્તાર થયો છે. આ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારથી કુદરતી સંસાધનો, ઉત્પાદનનાં સાધનોનો શ્રેષ્ઠતમ ઉપયોગ શક્ય બને છે સાથે સાથે જે તે રાષ્ટ્ર ઓછી ઉત્પાદન પડતર સાથે વસ્તુનું ઉત્પાદન કરી શકે છે. આમ છતાં દરેક રાષ્ટ્ર બજાર, ચલણ, આર્થિકનીતિ, કુદરતી સંસાધનો વગેરે જેવી ઘણી બાબતોમાં એકબીજાથી અલગ પડે છે. આથી આંતરિક વ્યાપાર કરતાં આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર ઘણો અલગ માલૂમ પડે છે અને આથી જ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારના અલગ અભ્યાસની જરૂર પડે છે. આથી જ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારને સમજવા માટે અલગ અલગ સિધ્ધાંતો રજૂ થયા છે.

આ ઉપરાંત બંધ અર્થતંત્ર એટલે કે આયાત નિકાસની પરવાનગી વગરના અર્થતંત્રની કલ્પના કરવી શક્ય નથી. એટલે કે કોઈ પણ રાષ્ટ્ર અન્ય કોઈ રાષ્ટ્ર સાથે સંબંધ જ ન રાખે તે લગભગ અશક્યની નજીક છે. દરેક દેશ પોતાના રાષ્ટ્રહિતને પ્રાથમિકતા આપી આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર માટે ઓછા કે વધારે નિયંત્રણવાળી વ્યાપારનીતિ નક્કી કરે છે. અને વર્તમાન સમયમાં આર્થિક પ્રગતિ તથા લોકોની સુખાકારી વધારવા માટે દરેક રાષ્ટ્ર વૈશ્વિકરણની દિશામાં સતત વિચારે છે. પરિસ્થિતિઓ અને સમયની સાથે આર્થિકનીતિઓ અને વ્યાપારનીતિમાં ફેરફાર કરે છે કે જેથી વિશ્વની સાથે તાલ મિલાવી ચાલી શકાય. પોતાના રાષ્ટ્રના ચલણને મજબૂત કરવા, ઉદ્યોગોને વિકસાવવા, સંશોધનો કરવા, આપણા દેશના લોકોનું જીવનધોરણ સુધારવા, રોજગારીની તકોમાં વધારો કરવા, માળખાગત સુવિધાઓ વધારી વિદેશી મૂડીરોકાણને આકર્ષવા આવા અનેકવિધ હેતુઓ માટે આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારનું મહત્વ અનેકગણું વધારે છે. માટે જ આપણે રાજદ્વ્યારી સંબંધોને

---

### 11.5 ચાવીરૂપ શબ્દો :

---

- (1) સ્થળાંતરણ : વસ્તુ કે માણસો અથવા મૂડીની એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે હેરફેર.
- (2) વૈશ્વિકરણ : દેશના અર્થતંત્રને વિશ્વના અર્થતંત્ર સાથે જોડવાની પ્રક્રિયા એટલે વૈશ્વિકરણ.
- (3) ઔદ્યોગિકરણ : દેશના ઉદ્યોગોનો વિકાસ થાય તે માટે માળખાગત સુવિધા તથા આર્થિકનીતિ દ્વારા પ્રોત્સાહનભર્યું વાતાવરણ ઊભું કરવું એટલે ઔદ્યોગિકરણ.
- (4) વિદેશ વ્યાપાર નીતિ : આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારનાં લક્ષ્યાંકો પાર પાડવા આયાત અને નિકાસ માટે ઘડવામાં આવતી નીતિ એટલે વિદેશ વ્યાપાર નીતિ.
- (5) વિદેશી મૂડીરોકાણ : જ્યારે દેશમાં અન્ય દેશ દ્વારા ધંધાકીય એકમમાં, શેરબજારમાં કે ભાગીદારીના સ્વરૂપમાં રોકાણ દ્વારા કરવામાં આવે ત્યારે તે વિદેશી મૂડીરોકાણ તરીકે ઓળખાય છે.
- (6) વિદેશી દેવું : જ્યારે એક રાષ્ટ્ર બીજા રાષ્ટ્ર પાસેથી અથવા આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાકીય સંસ્થાઓ જેવી કે વિશ્વબેંક, એશિયન ડેવલપમેન્ટ બેંક પાસેથી ઉછીનાં નાણાં મેળવે તેને વિદેશી દેવું કહેવામાં આવે છે.

---

### 11.6 તમારી પ્રગતિ ચકાસો :

---

- (1) આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર એટલે શું ? સમજાવો.
  - (2) આંતરીક અને આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર વચ્ચેનો તફાવત સમજાવો.
  - (3) આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારનું મહત્ત્વ સમજાવો.
  - (4) આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારનો અલગ અભ્યાસ શા માટે જરૂરી છે? તેની ચર્ચા કરો.
  - (5) આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારના ફાયદાની ચર્ચા કરો.
- ❖ નીચેનાં વિધાનો ખરાં છે કે ખોટાં જણાવો :
- (1) આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારમાં ચલણ તફાવત જોવા મળતો નથી.
  - (2) આંતરિક વેપાર એ દેશના કોઈ બે પ્રદેશો વચ્ચે થાય છે.
  - (3) બે દેશ વચ્ચે થતા વેપારને આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર કહે છે.
  - (4) પ્રો.ઓહલીનામત અનુસાર આંતરિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારના અલગ અભ્યાસની જરૂરિયાત નથી.
  - (5) બે દેશ વચ્ચે વિવિધ સાધનોની ગતિશીલતા વધુ જોવા મળે છે.
  - (6) બે દેશ વચ્ચે વિવિધ વસ્તુની કિંમતમાં તફાવતનું એક કારણ સાધનોની ગતિશીલતા છે.
  - (7) આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર ઉદ્ભવવાનું એક કારણ અસમાન કુદરતી સંસાધન પણ છે.
  - (8) આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર થી બજારનું વિસ્તરણ થાય છે.

(9) આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારથી સંશોધન અને નવપ્રવર્તન વિકાસને વેગ મળે છે.

(10) આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારથી ગ્રાહકની પસંદગીની તકોમાં વધારો થાય છે.

⇒ ઉપયોગી પુસ્તકોની યાદી :

(1) International Trade, Dr. Pawankumar Oberoi, Global Academic Publishers.

(2) આર્થિક સિદ્ધાંતો, ડો.એમ.એન.રાવલ, યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત.

❖ જવાબો :

- |           |           |          |          |
|-----------|-----------|----------|----------|
| (1) ખોટું | (2) ખરું  | (3) ખરું | (4) ખરું |
| (5) ખોટું | (6) ખરું  | (7) ખરું | (8) ખરું |
| (9) ખરું  | (10) ખરું |          |          |

\*\*\* \*\*